

احتشامی، لطف‌الله، ۱۳۳۰ -

نقش کلاتنران و کدخدایان در مدیریت شهر و روستا "از دوره صفویه تا انقلاب
اسلامی" / لطف‌الله احتشامی. -- اصفهان: مهر قائم، ۱۳۸۴.

ISBN: 964-7331-44-4

۲۲۴ ص.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

واژه نامه.

کتابنامه: ص. ۲۲۱.

نمایه.

۱. سازمان‌های دولتی محلی. -- ایران. -- مدیریت. -- تاریخ.

الف. عنوان.

۳۵۲/۱۴۰۹۵۵

ان ۳ الف / JS۷۸

کتابخانه ملی ایران

۳۹۸۱۴-۸۳ م

نقش

کلانتران

کدخدایان

در مدیریت شهر و روستا
از دوره صفویه تا انقلاب اسلامی

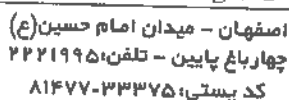
مؤلف: لطف الله احتشامی
ویراستار: سید محمد نظام الدین

انشارات مجهر قائم

۱۳۸۴

حکومت

کلیه حقوق محفوظ است.

فهرست مطالب

سخن ناشر	۱۱
مقدمه	۱۳

فصل اول: کلانتران

تعاریف	۱۹
کلانتر	۲۰
پیدایش کلانتر	۲۱
موروثی بودن کلانتر	۲۷
انتخاب کلانتر	۲۸
شغل کلانتر	۲۹
حقوق کلانتر	۳۰
مهمان‌پذیری کلانتر	۳۰
قضاوت کلانتر	۳۱
وظایف کلانتر	۳۲
تهیه آمار متکذیان (گدایان)	۳۳
تأمین بهداشت	۳۴
کلانتر در دوره صفویه	۳۴
کلانتران دوره صفویه	۳۹
کلانتران جلّفا (دوره صفوی)	۴۵
مسلمان شدن کلانتر ارامنه اصفهان	۴۶
کلانتر در دوره هجوم افغان‌ها	۴۷

۵۱	کلانتر در دوره افشاریه
۵۲	کلانتر اصفهان (بعد از افشاریه)
۵۴	کلانتر در دوره زندیه
۵۷	کلانتر در دوره قاجاریه
۶۲	کلانتر بعد از مشروطیت
۶۳	کلانتر در ایلات و عشایر
۶۶	منشأ قدرت کلانتر در ایلات و عشایر
۶۹	کلانتران طوایف ایل قشقایی
۷۱	کلانتران بقیه طوایف ایل قشقایی
۷۲	کلانتران شهرستان قمشه (شهرضا)
۷۲	کلانتران سمیرم علیا
۷۲	کلانتران سمیرم سفلی
۷۳	آبادی‌هایی که به نام «کلانتر» نامیده شده‌اند

فصل دوم: کدخدایان

۷۷	تعاریف
۷۸	کدخدا
۷۹	پیدایش کدخدا
۸۱	موروئی بودن کدخدایی
۸۲	انتخاب کدخدا
۸۸	صدور حکم کدخدایی
۹۲	قضایات کدخدا
۱۰۰	مهمان‌پذیری کدخدا
۱۰۰	مشارکت کدخدا
۱۰۴	وظایف کدخدا
۱۱۱	منصب کدخدایی در دوره صفویه

۱۱۳	کدخدایان دوره صفویه
۱۱۶	کدخدا در دوره افشاریه
۱۱۶	وظایف کدخدایان در دوره نادرشاه
۱۱۷	گروگان‌گیری کدخدایان اصفهان
۱۱۸	کدخدا در دوره زندیه
۱۲۰	سلسله مراتب دیوانی در عصر قاجار
۱۲۵	کدخدایان محلات اصفهان در دوره قاجاریه (۱۲۹۸/ق)
۱۲۷	رفتار و کردار یک کدخدا
۱۲۸	کدخدا و مشروطیت
۱۳۴	دوره پهلوی
۱۳۴	دفتر مخصوص شاهنشاهی
۱۴۴	موروثی بودن کدخدا در ایلات و عشایر
۱۴۴	کدخدا در عشایر، قبل از اصلاحات ارضی
۱۴۶	اصلاحات ارضی در ایران
۱۴۹	کدخدا در دوره اصلاحات ارضی
۱۵۱	کدخدا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۵۲	شوراهای اسلامی = کدخدا
۱۵۵	فصل سوم: اسناد و مدارک
۱۹۹	فصل چهارم: واژه‌نامه و فهرستها
۲۰۰	واژه‌نامه
۲۱۱	فهرست اعلام
۲۲۱	فهرست منابع و مآخذ

فهرست اسناد و مدارک

- ۲۲ حکم جهان‌شاه قراقونلو: اعطای سیورغال
- ۴۰ حکم واگذاری زمین جهت ارامنه اصفهان
- ۸۴ انتخاب مجدد و ابراز رضایت مردم از رفتار و سلوک کدخدای اسفرجان
- ۸۶ اعاده دادخواست تلگرافی وکیل الرعایا.....
- ۸۷ دستور ادامه کار عباس وزیری کدخدای اسفرجان از طرف بخشداری شهرضا
- ۸۹ معرفی‌نامه و حکم کدخدایی و تعیین حقوق کدخدای ده حسین آباد نجف آباد اصفهان
- ۹۰ معرفی‌نامه و حکم کدخدایی و تعیین حقوق کدخدای اسفرجان
- ۹۱ تأیید حکم کدخدایی ناصر افکاریون امیری اسفرجانی از طرف بخشداری سمیرم سفلی
- ۹۴ دستور حجت‌الاسلام آقای سید اسدالله شفتی در مورد تقسیم آب رودخانه زرچشمه
- ۹۶ قضاوت مصدقین قمشه و سمیرم سفلی در مورد تقسیم آب رودخانه زرچشمه
- ۹۸ بررسی آب رودخانه از سوی پوده‌ای‌ها و لاریچه‌ای و.....
- ۱۰۱ حکم امین‌الرعا یا در مورد کدخدای قهی اصفهان (۱۳۰۴/ق)
- ۱۰۲ حکم بیگریگی در مورد محمد اسماعیل قهی به عنوان کدخدای قهی اصفهان
- ۱۰۶ دستور وزارت کشور به کدخدایان ماربین و جی اصفهان
- ۱۰۸ دستور اداره کل آمار و ثبت احوال به کدخدایان دهات
- ۱۱۰ ابلاغ مدیر دبستان دولتی نمره ۳۶ - اسفرجان به کدخدای هونجان
- ۱۱۰ ابلاغ فرمانداری یزد به بخشداری حومه یزد و به.....
- ۱۱۱ دستور حکومت سبزوار به صالح ناصری، مأمور فرمانداری سبزوار ۹ بهمن ۱۳۱۷

- شکایت مأمور تحدید لنجان، از کدخدای باغباداران..... ۱۳۰
- شکایت مأمور تحدید لنجان به اداره جلیله ایالتی از کدخدای باغباداران..... ۱۳۲
- گزارش کدخدای خوراسگان به حکومت اصفهان (۱۳۱۵/ش)..... ۱۳۵
- حکم کدخدایی سلطان محمد خان منصوری از طرف حکومت شهرضا و سمیرم..... ۱۳۶
- قبض دریافت مالیات روستای هونجان..... ۱۳۸
- نامه نایب الحکومه سمیرم به عبدالله کیخا یکی از کلانتران هونجان..... ۱۳۹
- نامه حکومت شهرضا به کدخدای هونجان در مورد..... ۱۴۰
- گزارش حکومت شهرضا، از کدخدای دهقان (جهانگیری) در مورد..... ۱۴۲
- نامه فیروز به دبیر الملک در مورد محل اقامت کرایه‌ای برای غلامان..... ۱۴۳
- حکم وزارت داخله در مورد کدخدایی ملا بهمن قریه جهان‌آباد..... ۱۴۵
- فرمان شاه اسماعیل اول: تأیید صاحب‌منصبان آستان متبرکه قم..... ۱۵۷
- فرمان شاه تهماسب (۹۷۲/ق) در مورد داروغه بلده نخجوان و..... ۱۵۸
- فرمان شاه حمزه (۹۹۳/ق)، در مورد رسوم کلانتری بهادر کمر خنجر..... ۱۶۰
- فرمان شاه عباس (۱۰۰۶/ق) در مورد شیخ شهباز کدخدای اقلید..... ۱۶۲
- فرمان شاه عباس (۱۰۱۹/ق) در مورد کدخدا نوشاد از ایل عبدالجلیلی قشقای..... ۱۶۴
- فرمان نادرشاه (۱۱۵۸/ق) در مورد کدخدایان و ریکایان خراسانی..... ۱۶۶
- فرمان شاه صفی در مورد کلانتر و مستوفی دارالسلطنه اصفهان..... ۱۶۸
- فرمان شاه عباس در مورد خواجه سرافراز کلانتر ارامنه اصفهان..... ۱۷۰
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد خلیفه گان و کشیشان و..... ۱۷۲
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد فتحعلی بیگ نواب باشی بیگدلی..... ۱۷۴
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد رفیع جابری کلانتر دار السلطنه اصفهان..... ۱۷۶
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا ابوالمعالی کلانتر سابق دار السلطنه اصفهان..... ۱۸۰
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد علی جابری کلانتر دار السلطنه اصفهان..... ۱۸۲
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا محمد تقی کلانتر دار العباد یزد..... ۱۸۴
- فرمان شاه سلطان حسین (۱۱۳۰/ق) در مورد میرزا محمد تقی کلانتر دار العباد یزد..... ۱۸۶
- فرمان شاه سلطان حسین در مورد تیول مرحوم ابراهیم بیگ یوزباشی..... ۱۸۸

فرمان شاه سلطان حسین در مورد میرزا رفیع جابری.....	۱۹۰
حکم ضابطی و کدخدایی آقاباقر هونجانی در قریه اسفرجان.....	۱۹۲
حکم مالیات قریه هونجان به مبلغ یکصد تومان تبریزی.....	۱۹۴
حکم حقوق کدخدای قریه هونجان به مبلغ هر ساله ده تومان.....	۱۹۶
حکم منصب کدخدایی باقر کیخا.....	۱۹۸

سخن ناشر

در دوره و زمانه‌ای زندگی می‌کنیم که وجه غالب گزارش‌ها و نگارش‌هایی که پیرامون تاریخ این سرزمین فراهم می‌شود، بیان ظلم و ستم شاهان و شاهزادگان و ضعف و ناتوانی و ذلت مردم و تباہی‌ها و سیاهی‌ها و نادانی‌ها است، و به زبان امروز همه سیاه‌نمایی است! به نحوی که تقریباً همه مردم ما وقتی به تاریخ گذشته خود فکر می‌کنند بی‌اختیار این گونه امور در پیش چشم‌شان مجسم می‌شود!

البته این امر اختصاصی به دوره ما ندارد؛ بلکه می‌توان گفت آغاز آن از یکصد سال پیش یا کمی بیشتر است. از زمانی که به مدد رسانه‌های گروهی و فن‌آوری‌های نوین آموزشی، امکان شستشوی مغزی توده‌های مردم فراهم شد.

بدیهی است مردمی که نسبت به گذشته خود چنین نگاهی داشته باشند به آسانی و به سرعت در برابر جادوگری‌های دارندگان فناوری‌ها و رسانه‌ها دست تسلیم را بالا برده و همچون رمه گوسفندان به دنبال دسته‌های علف سبز و معطر (حتی اگر مصنوعی باشند) راه می‌افتند و می‌روند هر جا که خاطرخواه اوست.

ستمگری‌ها و چپاول‌های شاهان و شاهزادگان و ضعف‌ها و ناتوانی‌های مردم کشورمان را نمی‌خواهم انکار کنم! اما:

اولاً: این امر اختصاص به این مرز و بوم نداشته، در تمام ملت‌هایی که بر روی این ربع مسکونی آمد و شدی داشته‌اند واقعیت دارد و امروز هم هست البته در پوشش‌های زیبا و دلفریب و تخدیرکننده.

ثانیاً: تمام تاریخ این سرزمین زیبا که دارای یکی از کهن‌ترین تمدن‌ها می‌باشد و تمام زندگی مردم عزیز و هوشمند و باغیرت این مرزوبوم گوهرخیز که همه‌اش سیاهی و تباهی نیست، در کنار تمام آن سیاهی‌ها و تباهی‌ها و ظلم‌ها، نورها و روشنایی‌ها و درخشش‌های بی‌نظیری نیز هست که بسا در تمام تاریخ بشریت همانند آن‌ها یافت نمی‌شود، و کم هم نیست که بسیار است و بشمار.

از جمله این روشنایی‌ها و سپیدی‌ها تدبیر مردم این سرزمین در چگونگی مدیریت جوامع شهری و روستایی و چگونگی نظام اجتماعی مردم ایران در طول اعصار گذشته می‌باشد که در جای خود بسیار ارزشمند و شایسته تحقیق و بررسی است و توانایی اندیشمندان و بزرگان قوم در تنظیم نظامات سیاسی با توجه به شرایط اقلیمی و جغرافیایی ایران را نشان می‌دهد.

نویسنده و پژوهشگر محترم این کتاب نیز با عنایت به این موضوع کوشش کرده - تا هرچند مختصر - این برگ‌های سپید و ارزشمند تاریخ و فرهنگ ایران‌زمین را در اختیار خوانندگان عزیز قرار دهد.

همگنان او افزون باد و خدایش جزای خیر دهد. آمین

مقدمه

کشور ایران از حیث تشکیلات محلی یکی از مترقی‌ترین ممالک مشرق زمین است و از این حیث نسبت به تشکیلات اروپایی کمبودی ندارد. تشکیلات محلی ایران، استعداد ترقی فوق‌العاده دارد و تمام این تشکیلات را از زمان داریوش تا قبل از مشروطیت حفظ کرده و بر طبق همین اصول اداره می‌شده است. در گذشته‌ای نه چندان دور، در دهات و قصبات و شهرها و حتی در بین عشایر ایران، تشکیلات محلی کارسازی وجود داشته است. مثلاً در هر ده یا هر محله‌ای از یک شهر، عده‌ای به عنوان ریش سفید و معتمد محل، به رتق و فتق مجانی امور عمومی پرداخته و در واقع انجمن محلی را تشکیل می‌داده‌اند. در هر ده فردی به نام «کدخدای» که مورد قبول مردم بوده، با رأی اکثریت انتخاب، و به سازمان کشوری معرفی می‌شده است. هر ده یا مزرعه هم، یک یا چند نفر دشتیان و داروغه به تناسب وسعت و احتیاجات انتظامی داشته که به عنوان پلیس محلی عمل می‌کرده‌اند و همچنین هر یک یا چند ده از لحاظ وصول و ایصال مالیات و عوارض و برقراری ارتباط بین سازمان محلی و نماینده دولت مرکزی یعنی حکومت و نایب الحکومه، ابواب جمع یک نفر «پاکار» بوده است.

در شهرها هم «گزمه»، «داروغه» و «محتسب»، مأمور انتظامات و اجرائیات و مراقبت در حسن جریان امور محلی و «پاکار»ها مأمور وصول و ایصال مالیات و عوارض و سرشماری بوده‌اند.

در شهرها هر یک از اصناف، دارای سرچینیان و معتمدین بوده و هر صنف نیز یک رئیس صنف و مجموع اصناف هم یک رئیس اصناف داشته‌اند.

شهرها از لحاظ امور محلی تحت نظر یک نفر به نام «کلانتر» که مورد اعتماد عموم طبقات و اصناف بود اداره می‌شد، سرپرست و مدافع حقوق زارعین و رعایای دهستان‌های تابع شهر، شخصی به نام «وکیل الرعایا» بوده است. روحانی شهر هم علاوه بر مکتب‌داری و تدریس به طالبین علم، عهده‌دار جاری ساختن عقد ازدواج، صیغه، طلاق، عقد بیع و شراء، نگارش و تصدیق اسناد، ثبت و ضبط آنها در دفاتری که خود نگاهداری می‌کرد بوده است. قضاوت در امور حقوقی و جزایی هم، در صلاحیت همین فقها و مجتهدین محلی بوده و هزینه انجام امور محلی و کارهای عام المنفعه، بر طبق اصول و موازین، توسط خود مردم، به نسبت توانایی مالی آنها تأمین می‌شده است.

در پرتو وجود این تشکیلات محلی بوده که ملت ایران در طول پرافتخار تاریخ توانسته آن همه پیشرفت و کشورگشایی را انجام دهد و آن آرامش داخلی و رضایت عمومی را فراهم سازد.

لرد جیمز برایس (James Bryce) حقوق‌دان و سیاستمدار و نویسنده انگلیسی در کتاب خود تحت عنوان «دموکراسی‌های جدید» یادآور می‌شود که:

«سازمان‌های محلی نه تنها افراد را تربیت می‌کند که برای رفاه و سعادت دیگران کار کنند بلکه، به آنان می‌آموزد که در این راه با یکدیگر همکاری نمایند.»^(۱)

سازمان‌های محلی حس تشخیص و قدرت تعقل و نیروی قضاوت و حس اجتماعی را در افراد پرورش و توسعه می‌دهند. کسانی که در امور محلی باید افکار خود را به یکدیگر نزدیک و همفکری نمایند، اعتنا و احترام کردن به افکار دیگران و پذیرفتن اندیشه‌های آنان و سازگاری با نظرات همگان را یاد می‌گیرند. در سازمان‌های محلی، هر کس فرصت و موقعیت آن را می‌یابد تا استعدادهایی را که در او نهفته است ظاهر سازد و خود را مورد توجه و قبول و علاقه همشهریان قرار دهد.

«در کشورهایی که سازمان محلی برگزیده و منبعث از طرف مردم است، قسمت عمده‌ای از امور و نیازمندی‌های عمومی را انجام می‌دهد و نارضایتی مردم

۱- جیمز برایس، دموکراسی‌های جدید، ج ۱، ص ۱۲۹ به نقل از مجله مسائل ایران، شماره ۳، دی ماه ۱۳۲۱ - ص ۱۰۵ تا ۱۲۳.

بیشتر به طرف سازمان‌های مزبور معطوف و توسط آنها به موقع برطرف شده، متوجه دولت مرکزی نمی‌گردد، و این امر در آرامش و ثبات وضع ممالک و جلوگیری از نفوذ و پیشرفت عقاید تند و انقلابی در آنها، بسیار مؤثر می‌باشد.^(۱)

نقش کلانتران و کدخدایان در مدیریت شهر و روستا، نمونه‌ای از همان تشکیلات محلی است که در تدوین این کتاب کوشش شده تا سرحد امکان به معرفی روش‌های اداری آن‌ها پرداخته شود.

لذا چون نگرش و بررسی و جمع‌بندی بیش از هزاران برگ اسناد موجود در سازمان اسناد در خور توجه بسیار و کاری بس مشکل است، سعی گردیده با کمترین مدارک و اسناد، تصاویری روشن در اختیار دانش‌پژوهان قرار گیرد. تا با دقت و آسودگی خیال به بررسی ویژگی‌ها و جزئیات و تجزیه و تحلیل آن پردازند. توجه به این مسأله، ضروری است که به علت گسترده بودن تعداد کلانتران و کدخدایان در شهر و روستا و عشایر ایران، سعی شده نمونه‌هایی از هر دوره آورده شود. زیرا دسترسی و بررسی هزاران سند موجود در سازمان اسناد ملی ایران در مورد کدخدایان، و کلانتران به سال‌ها وقت نیازمند است تا تمام آن اوراق مطالعه و نتیجه‌گیری شود.

انتظار می‌رود دانش‌پژوهان و محققان این پژوهش را دنبال کنند و با کوشش و تلاش پی‌گیر، گوشه‌هایی از تاریخ کشورمان را با نگرشی نو و دور از پندار و گمان مورد بررسی و مطالعه قرار دهند. در خاتمه از استادان فاضل دانشگاه اصفهان آقایان دکتر شفقی، دکتر حسینی، دکتر شفتی (مدیر سازمان اسناد ملی ایران «مرکز اصفهان») و دکتر نوین و همه افرادی که در مراحل تحقیق و تدوین کتاب با راهنمایی‌های ارزنده و نظریات ثمربخش و بی‌دریغ خود، مرا یاری نمودند صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم.

لطف‌الله احتشامی

تابستان ۱۳۸۱